

Posudek habilitační práce Mgr. Michaely Křivancové, Ph.D.

Profilování obrazu světa z frazeologické materiálové základny. Pohádkové bytosti v českém frazeologickém obrazu světa

Mgr. Michaela Křivancová, Ph.D., ve své habilitační práci řeší problematiku, která přináší jednak frazeologii, jednak etnolingvistice. Frazeologie má v českém prostředí silnou tradici, která je nepřetržitě rozvíjena. Svědectvím tradičního přístupu jsou takové počiny jako např. čtyřdílný Slovník české frazeologie a idiomatiky (Fr. Čermáka a kol.). O aktuálním zájmu českých lingvistů o problematiku frazeologie vypovídá zřetelně pořádání mezinárodních frazeologických konferencí, které ústí ve významné publikační výstupy (srov. např. Svět v obrazech a ve frazeologii, 2017 a Svět v obrazech a ve frazeologii II, 2021). Jde o aktivity iniciované skupinou lingvistů z Pedagogické fakulty UK, které vzbudily velký zájem v celoevropském lingvistickém kontextu. Do epicentra frazeologických výzkumů se kromě klasických (převážně strukturalistických) přístupů ke slovní zásobě dostává i hledisko didaktické, ale také hledisko kognitivní — etnolingvistické či kognitivně-kulturní.

Z výše uvedeného vyplývá, že autorka habilitačního spisu se zaměřuje na problematiku mimořádně aktuální a pro obor český jazyk relevantní. Řešené téma slibuje přínos nejen pro frazeologický výzkum, ale zejména pro kognitivní etnolingvistiku. Ta upíná prvořadý zájem na výzkum jazykového obrazu světa, jazykových stereotypů, profilování pojmů a na odhalování hodnot, jež uznávají mluvčí určitého jazyka. Ke všem těmto pojmům se autorka ve své práci velice často vztahuje, dalo by se říci, že tvoří osu jejího výkladu. To ostatně proklamuje hned na samém začátku práce v 1. úvodní kapitole: „V předkládané práci *„Profilování obrazu světa z frazeologické materiálové základny. Pohádkové bytosti v českém frazeologickém obrazu světa.“* vycházíme metodologicky z konceptu jazykového obrazu světa (JOS) realizovaného v současné české i polské etnolingvistice (známé i pod obecnějším a významově širším názvem *kulturní lingvistika*)“ (s. 14).

To, že se autorka může inspirovat četnými frazeologickými i etnolingvistickými výzkumy, může se opírat o teoretické i metodologické zázemí, které artikulovaly přední autority těchto směrů, je výhodou, ale i závazkem. Je třeba erudovaně vyložit současný stav poznání, poté na něj lze reagovat. Situace v případě zaměření habilitační práce je o to složitější, že se jedná o mezioborové téma. Již ze samotného názvu práce vyplývá, že se od autorky očekává vysoká odbornost v oblasti frazeologie i etnolingvistiky. V případech, kdy polemizuje s obecně uznávanými definicemi pojmů, s celými koncepčními přístupy, názory uznávaných autorit a kdy předkládá vlastní řešení, se bohužel autorka dopouští četných zjednodušení či odborných nepřesností. Její formulace jsou často nejasné a nedosahují takové preciznosti, jak vědecký text vyžaduje. Tento svůj názor doložím několika příklady.

Na s. 15 čteme: „Hovoří-li se v etnolingvistických přístupech o jazykovém obrazu světa, pak je třeba předeslat, že **tento termín je do určité míry zavádějící** (zdůraznila JP). Nikdy nejde (a ani nemůže jít) o obraz světa jako celku. Vždy jde o snahu etnolingvistů a folkloristů zachytit obraz zvoleného výseku světa, tj. zvolené entity z předem vymezeného tematického celku (a to napříč různou materiálovou základnou). Užíváme-li tedy v této studii termíny JOS (ale i frazeologický obraz světa), pak výrazem „svět“ označujeme (a myslíme) kterýkoliv zvolený výsek světa, kteroukoliv sledovanou entitu.“

Jsem přesvědčená, že nelze považovat za zavádějící termín, který je široce sdílený významnými představiteli kognitivní lingvistiky u nás i v zahraničí. V souvislosti s kognitivním přístupem k jazyku se tento pojem začal užívat přibližně v polovině 80. let v polské kognitivní etnolingvistice. Jazykový obraz světa je pojem, který označuje specifickou interpretaci světa

v jazyce, ale i celý přístup k jazyku, jehož kořeny můžeme nalézt u Herdera či Humboldta. Je politováníhodné, že dochází k takovému terminologickému zkreslení, neboť z práce je zřejmé, že se autorka s hlavními výzkumy na poli etnolingvistiky, které se od koncepce jazykového obrazu světa odvíjejí, seznámila. Hned v úvodu představuje projekt EUROJOS, hojně cituje z prací J. Bartmiňského a dalších autorů.

Jedním z cílů práce je, jak autorka na několika místech opakuje, vytvořit: „...takový způsob analýzy frazeologických jednotek, který by byl relevantní pro rekonstrukci frazeologického obrazu vybraného výseku světa (pohádkových bytostí). Metodika analýzy frazémů, jež by sloužila právě těmto účelům, nebyla dosud v české ani světové lingvistice zabývající se konceptem jazykového obrazu světa [...] představena., [...] Tuto mezeru v oblasti rekonstruování konceptu jazykového obrazu světa se snaží tato studie zaplnit“ (s. 23-24).

Z tohoto úryvku mi vyplývá hned několik nejasností. Autorka přece **neusiluje o rekonstrukci „konceptu“ jazykového obrazu světa**. Snad jí jde o rekonstruování konkrétního segmentu jazykového obrazu světa, tedy jazykového obrazu pohádkových bytostí. Je třeba přiznat, že metoda analýzy frazémů, jakou autorka zvolila, je originální, stejně tak myšlenka takto rekonstruovat frazeologický obraz světa. **Může však frazeologie podat vyčerpávající jazykový obraz nějakého segmentu světa?** Určitě je vhodným jazykovým materiálem, nikoliv však jediným.

Myslím, že u čtenáře zajímavějšího se o etnolingvistické výzkumy může představená práce vyvolat následující otázky: Proč je materiál omezen výhradně na frazeologii? Proč se nepracuje s dalšími typy jazykových dat a s daty textovými? Proč není využit korpus? (Zmínka o něm je velmi úsporná). Při vytváření kognitivní definice by určitě bylo vhodné využít korpusovou aplikaci *Slovo v kostce*, která podává informaci o nejčastějších kolokacích. Nebylo by vhodné vzhledem ke snaze o vytvoření kognitivní definice vybraných pohádkových bytostí využít i empirická data? Zapojit do výzkumu rodilé mluvčí, třeba i děti, když je v práci zmíněn „dětský folklor“ (např. s. 27)?

Na zmíněné otázky navazuje ještě jedna: Je na místě autorčino vymezování se vůči frazeologickým přístupům, které představuje František Čermák? Je třeba si uvědomit, že ten zastupuje strukturalistický přístup ke slovní zásobě, který nelze poměřovat přístupem k jazyku, který zastávají etnolingvisté. S kritikou Fr. Čermáka se průběžně setkáváme na několika místech práce. Např. na s. 20 autorka kritizuje Čermákovu skepsi vůči tradiční sémantické analýze, která vždy zůstává dílčí. Její snahou je dokázat: „že není nutné za všech okolností rezignovat na jakékoliv pokusy o sémantickou analýzu (a na ni navazující kategorizaci) frazeologických jednotek. **Jakákoliv témata snažící se o uchopení obrazu světa v jazyce totiž sémantickou (sémanticko-funkční) analýzu přímo vyžadují, neboť jiné kritérium analyzování excerpce by nemělo pro takto zaměřené výzkumy prakticky žádnou vypovídající hodnotu.**“ (zvýraznila J. P.)

Nejprve musím uvést, že nerozumím první větě souvětí *Jakákoliv témata...* Může tedy autorka uvést nějaké příklady témat *usilujících o uchopení obrazu světa v jazyce*? Za dosti znepokojující považuji autorčino tvrzení o sémantické analýze excerpce; tu jedinou považuje za vhodnou pro kognitivní výzkumy (patrně — formulace je velmi nejasná).

Pokud by autorka pozorně prostudovala některé vědecké práce zapojené do projektu EUROJOS, které představují konkrétní kognitivnělingvistické a etnolingvistické výzkumy, měla by vodítka, jak postupovat při rekonstrukci různých segmentů jazykového obrazu světa. Myslím, že autorka nezúročila informace, které nabízejí i některé publikace, jež cituje. Mám na mysli např. příspěvky z kognitivně zaměřeného čísla časopisu *Didaktické studie* (roč. 6, č. 6, 2014) či monografii J. Bartmiňského (2016). V těchto pracích jsou precizně vyloženy pojmy jako jazykový obraz světa, stereotyp, pojmové profily, konotace aj. Po prostudování těchto publikací rozhodně nelze dospět k názoru, který vyslovuje autorka na s. 50: „...pojem *stereotyp*

je užíván ve stejném významu nejen jako jazykový obraz světa (respektive nějaký výsek světa, tj. výsek odpovídající sledovanému předmětu), ale také jako *profil* a že tyto tři pojmy tedy – minimálně pro polskou lingvistiku – označují totéž.“ S tímto názorem jsou také v rozporu odpovídající hesla Nového encyklopedického slovníku, která jsou v habilitační práci rovněž uvedena. **O těchto pojmech – o každém zvlášť a o jejich vzájemných vztazích – bylo napsáno mnoho odborných textů.**

Neubráním se ještě jedné rozsáhlejší citace z habilitačního spisu. Cituji ze s. 16, první část citovaného odstavce je také závěrem celého textu (s. 170), v různých obměnách se toto explicitní vyjádření **smyslu práce** nachází na několika místech textu: „Smysl této práce tedy neleží ani tak v otázce CO? (co se ve frazémeh vypoovídá o sledovaných pohádkových bytostech, jaký je jejich frazeologický obraz), jako spíše v otázce JAK? (jak je třeba analyzovat frazeologický materiál, aby bylo možné frazeologický obraz vůbec sestavit). Odpovědi na otázku CO? pak přicházejí na základě navrhované analýzy frazeologického materiálu „samovolně“, tj. bez možnosti badatele ovlivnit výsledný obraz jím sledované entity / sledovaných entit, neboť vždy jde jen o rekonstrukci toho, co bylo dříve do zvoleného jazykového materiálu jazykovým společenstvím vloženo. Hlavní titul práce, *Profilování obrazu světa z frazeologické materiálové základny*, slibuje odpověď na otázku JAK?, podtitul *Pohádkové bytosti v českém frazeologickém obrazu světa* pak předznamenává odpověď na otázku CO?“ **Nemohu se ztotožnit s konstatováním autorky, že v titulu a podtitulu je skryta formulace přínosu práce a že jazykový obraz sledované jevu se vytváří samovolně, že jej badatel neovlivňuje.** Tyto názory jsou v rozporu s metodami etnolingvistického výzkumu. Sama autorka se však k etnolingvistickým výzkumům hlásí.

Ráda bych se od autorky dověděla:

- jaké důvody ji vedly k výzkumu jazykového obrazu pohádkových bytostí;
- podle jakého kritéria konkrétní bytosti vybírala (některé v seznamu postrádám, např. Dlouhý, Široký a Bystrozraký; Čaroděj jako mužský protějšek Čarodějnice; někdy si zařazením nejsem jistá, např. žába sedící na prameni);
- proč se soustředí na rekonstrukci jazykového obrazu těchto bytostí výhradně na základě *excerpce frazémů frazeologických obrátů ze souborů, soupisů a slovníků české frazeologie* (s. 52) a proč nepracuje alespoň s takovými typy jazykových dat jako jsou etymologické poukazy, významy derivátů, polysémie tak, jak to činí Bartmiňský aj.;
- jak vymezuje „heslovou stat“ (např. s. 58);
- jak se heslová stat vztahuje ke korpusu a subkorpusu;
- s jakým významem spojuje slovo atribut, neboť dle mého názoru jsou atributy čerta rohy, kopyto, řetěz, nikoliv *zlo, zlé úmysly; darebáctví, případně drzost; ošidnost, nedůvěryhodnost, nebezpečí* – to jsou podle kognitivních přístupů ke slovní zásobě konotace.

Za obsahově nejzdařilejší a nejpropracovanější považuji návrh kognitivní definice „krále“. I když teoretické výklady sestavování kognitivní definice vykazují rezervy, jak jsem zmínila výše, zde se autorce podařilo vystihnout specifičnost tohoto způsobu popisu významu. Zdařilé je i grafické zpracování formou tabulky (s. 157-158). Také je třeba ocenit, že práce vykazuje minimum překlepů a pravopisných chyb.

Habilitační spis bohužel má i některé koncepční nedostatky, např. již přímo v 1. úvodní kapitole je dlouhá popisná pasáž podrobně představující projekty EUROJOS, což čtenáři rozostří informace o cíli práce, použitých metodách a rozvržení konkrétních postupů do jednotlivých kapitol. Kvalitu práce snižují neobratné formulace, které možná jsou jednou

z hlavních příčin mnoha neporozumění, kterým je čtenář vystaven. Nedostatky spatřuji také v seznamu literatury. Nijak není zdůvodněno, proč první čtyři položky představující práce autorky, jejíž příjmení začíná písmenem K, poté hned následují autoři abecedně, tedy od písmene A. Pokud je pod jedním autorem uvedeno více titulů, dochází někdy k chybám v chronologickém řazení.

Při posouzení celkové kvality habilitační práce se opírám o kritéria směrnice Masarykovy univerzity č.7/2017. Podle nich má habilitační práce obsahovat nové vědecké poznatky, které musí být uspořádány a musí tvořit určitý systém. Tyto poznatky musí být srozumitelné, aby práce mohla sloužit jako zdroj podnětů, kterých lze využít v praxi. Posuzovaná práce bohužel tato kritéria nenaplnuje.

Vzhledem k výše uvedenému musím konstatovat, že habilitační práce Mgr. Michaely Křivancové, Ph.D., nesplňuje požadavky standardně kladené na úroveň prací v oboru český jazyk.

V Praze 13. 1. 2022

✓

doc. PhDr. Jasňa Pacovská, CSc.